

**MUHAMMAD RIZO OGHIYNING “RIYOZ UD-DAVLA”
ASARIDA IJTIMOYIY-SIYOSIY LEKSIKANING TAHLILI**

Atabayeva Zumradxon Oybek qizi
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti
3-bosqich talabalasi
+998500719118 atabayevazumradxon@gmail.com
Gid hamrohligi va tarjimonlik yo'nalishi
Ilmiy rahbar: Nazrullayeva Gulnoza Karimbek qizi
nazrullayevag@gmail.com
TDSHU, Tarjimashunoslik, tilshunoslik va
xalqaro jurnalistika oliy maktabi katta
o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr o‘zbek adabiyoti va tarixnavisligining yirik vakillaridan biri bo‘lgan Muhammad Rizo Ogahiyning “Riyozi ud-davla” asarida uchraydigan ijtimoiy-siyosiy leksika tahlil qilinadi. Asarda qo‘llangan ijtimoiy-siyosiy leksik birliklar semantik jihatdan tasniflanib, ularning kelib chiqishi, ma‘nosi va til tizimidagi o‘rni o‘rganiladi. Shuningdek, turkiy, arab va forsiy tillarning mazkur leksikaning shakllanishiga ta’siri ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida asarda ishlatilgan ijtimoiy-siyosiy terminlar o‘sha davr siyosiy va ijtimoiy hayotining muhim ko‘zgusi ekani aniqlanadi.

Abstract: This article analyzes the socio-political vocabulary found in the work “*Riyozi ud-davla*” by Muhammad Rizo Ogahi, one of the prominent representatives of 19th-century Uzbek literature and historiography. The socio-political lexical units used in the work are semantically classified, and their origin, meaning, and role in the language system are examined. The influence of Turkic, Arabic, and Persian languages on the formation of this vocabulary is also analyzed. The results of the study show that the socio-political terms used in the work serve as an important reflection of the political and social life of that period.

Аннотация: В данной статье анализируется общественно-политическая лексика, встречающаяся в произведении «Риёз уд-давля» Мухаммада Ризы Огахи — одного из выдающихся представителей узбекской литературы и историографии XIX века. Общественно-политические лексические единицы, использованные в произведении, классифицируются с семантической точки зрения, а также рассматриваются их происхождение, значение и место в языковой системе. Кроме того, анализируется влияние тюркского, арабского и персидского языков на формирование данной лексики. В результате исследования установлено, что общественно-политические термины, использованные в произведении, являются важным отражением политической и

социальной жизни того периода.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy-siyosiy leksika, tarixiy leksikologiya, Ogahiy, “Riyoz ud-davla”, turkiy tillar, arabiy va forsiy qatlam, tarixiy manba.

Kirish

Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti uning tilida, ayniqsa ijtimoiy-siyosiy leksikasida oʻz aksini topadi. Til jamiyat taraqqiyotining muhim koʻrsatkichlaridan biri boʻlib, unda siyosiy tuzum, ijtimoiy munosabatlar va madaniy jarayonlar ifodalanadi. Shu sababli tarixiy manbalarda uchraydigan ijtimoiy-siyosiy terminlarni oʻrganish tilshunoslik va tarix fanlari uchun muhim ahamiyatga ega [1].

Oʻzbek xalqining boy tarixiy merosi koʻplab qoʻlyozma asarlarda saqlanib qolgan. Ushbu manbalarda xalqning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida muhim maʼlumotlar berilgan. Ana shunday manbalardan biri XIX asrda yashab ijod qilgan mashhur shoir, tarixchi va tarjimon Muhammad Rizo Ogahiy qalamiga mansub “Riyoz ud-davla” asaridir[2]. “Riyoz ud-davla” asari Xiva xonligi tarixini yorituvchi muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda oʻsha davr siyosiy voqealari, hukmdorlar faoliyati, davlat boshqaruvi tizimi hamda harbiy yurishlar haqida batafsil maʼlumotlar berilgan. Shuningdek, asarda ijtimoiy hayotga oid koʻplab leksik birliklar ham uchraydi. Ayniqsa, davlat boshqaruvi, diplomatiya, harbiy tizim va maʼmuriy tuzilishga oid terminlar keng qoʻllanilgan. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi “Riyoz ud-davla” asarida qoʻllangan ijtimoiy-siyosiy leksikani tahlil qilish, ularning semantik xususiyatlarini aniqlash hamda til tarixidagi oʻrnini koʻrsatishdan iborat.

Tadqiqot obyekti va metodlari. Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida Riyoz ud-davla asari tanlab olindi. Ushbu asar XIX asr Xiva xonligi tarixini oʻrganishda muhim manbalardan biri boʻlib, unda davlat boshqaruvi, siyosiy munosabatlar va harbiy voqealar keng yoritilgan[3].

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- tavsifiy metod;
- semantik tahlil;
- tarixiy-qiyosiy metod;
- leksik tasniflash usuli.

Mazkur metodlar yordamida asardagi ijtimoiy-siyosiy leksika guruhlariga ajratilib, ularning til tizimidagi xususiyatlari oʻrganildi[4].

Ijtimoiy-siyosiy leksikaning shakllanishi

Oʻzbek tilidagi ijtimoiy-siyosiy leksika uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan. Bu jarayonda turkiy tillar bilan bir qatorda arab va fors-tojik tillari ham muhim rol oʻynagan. Ayniqsa, davlat boshqaruvi va siyosiy tizim bilan bogʻliq terminlarning katta qismi arab va fors tillaridan oʻzlashgan. Masalan, **vazir**, **hukm**,

farmon, sulh, ittifoq kabi soʻzlar arab va fors tillaridan kirib kelgan boʻlsa, **xon, bek, qoʻshin** kabi terminlar turkiy til qatlamiga mansubdir. Ijtimoiy-siyosiy leksikaning shakllanishida tarixiy voqealar, davlat tuzumi va siyosiy tizim ham muhim rol oʻynaydi. Har bir davrda jamiyatdagi siyosiy tuzilma oʻziga xos terminlarning paydo boʻlishiga sabab boʻladi. Shu jihatdan tarixiy asarlar tilini oʻrganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [5].

“Riyoz ud-davla” asaridagi ijtimoiy-siyosiy leksika. Riyoz ud-davla asarida ijtimoiy-siyosiy leksika keng qoʻllanilgan boʻlib, ular orqali oʻsha davr siyosiy hayoti aks ettiriladi. Ushbu leksik birliklarni bir necha guruhlariga ajratish mumkin [6].

Davlat boshqaruviga oid leksika. Asarda davlat boshqaruvi tizimini ifodalovchi koʻplab terminlar uchraydi. Masalan: **xon, amir, bek, vazir, devon** kabi soʻzlar davlat boshqaruvi tizimini bildiradi. Bu terminlar orqali hukmdorlar faoliyati, saroy tizimi hamda davlat boshqaruvi tartibi tasvirlangan [7].

Harbiy terminlar. Asarda harbiy faoliyat bilan bogʻliq koʻplab terminlar ham uchraydi. Masalan: **qoʻshin, sipoh, lashkar, chapovul, tatovul** kabi soʻzlar harbiy harakatlarni ifodalaydi. Bu terminlar oʻsha davr harbiy tizimi va urush usullarini tasvirlashda muhim rol oʻynaydi [8].

Maʼmuriy-huquqiy terminlar. Maʼmuriy va huquqiy munosabatlarga oid terminlar ham asarda keng qoʻllanilgan. Masalan: **farmon, hukm, amr, buyruq** kabi soʻzlar hukmdor tomonidan chiqarilgan qaror va buyruqlarni bildiradi [9].

Diplomatik leksika. Asarda davlatlar oʻrtasidagi siyosiy munosabatlarni ifodalovchi terminlar ham uchraydi. Masalan: **elchi, sulh, ittifoq, bitim** kabi soʻzlar diplomatik aloqalarni ifodalaydi [10].

Leksik qatlamlarning oʻzaro taʼsiri. Asardagi ijtimoiy-siyosiy leksika turli til qatlamlarining oʻzaro taʼsiri natijasida shakllangan. Turkiy, arab va fors tillari oʻrtasidagi leksik aloqalar oʻzbek tilining boyishiga xizmat qilgan. Masalan, turkiy tilga mansub soʻzlar asosan kundalik siyosiy hayotni ifodalashda qoʻllanilgan boʻlsa, arab va fors tillaridan kirib kelgan terminlar koʻproq rasmiy va ilmiy uslubda ishlatilgan. Bu jarayon oʻzbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol oʻynagan [11].

Xulosa.

Muhammad Rizo Ogahiyning Riyoz ud-davla asari oʻzbek tarixnavisligining muhim yodgorliklaridan biridir. Ushbu asarda qoʻllangan ijtimoiy-siyosiy leksika XIX asr Xiva xonligining siyosiy va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi muhim til materialidir.

Asardagi ijtimoiy-siyosiy terminlarni oʻrganish oʻzbek tilining tarixiy rivojlanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, bunday tadqiqotlar tarixiy manbalarni lingvistik jihatdan tahlil qilish imkonini ham beradi.

Natijada, “Riyoz ud-davla” asaridagi ijtimoiy-siyosiy leksika oʻzbek tilining tarixiy taraqqiyotini oʻrganishda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ogahiy M.R. Riyoz ud-davla. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1978.
2. Ogahiy M.R. Asarlar to‘plami. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1980.
3. Abdurahmonov G‘., Shukurov Sh. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1973.
4. Hojiyev A. O‘zbek tilshunosligi terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
7. Zohidov V. O‘zbek adabiyoti tarixidan lavhalar. – Toshkent: Fan, 1961.
8. Qayumov A. Ogahiy hayoti va ijodi. – Toshkent: Fan, 1974.
9. Karimov N. XIX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
10. Madrahimov A. Xiva xonligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
11. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.